

KULTURÁLIS
ELMARADOTTSÁGUNK
OKAIRÓL

IRTA

JÁSZI OSZKÁR

KÜLÖNLENYOMAT A HUSZADIK SZÁZAD-BÓL

BUDAPEST
POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KÖNYVKERESKEDÉSE

1905

Páris, 1905 május hava.

Il ne me paraît pas possible qu'on puisse avoir l'esprit tout à fait commun si l'on fut élevé sur les quais de Paris, en face du Louvre et des Tuileries, près du Palais Mazarin, en face la glorieuse Seine qui coule entre les tours, les tourelles et les flèches du vieux Paris.

A. France.

Állapotaink olyanok, hogy rajtunk sem kormányformaváltozás, sem közigazgatási, sem köznevelődési reformok magukban nem segíthetnek. Egész társadalmi életünknek kell gyökerében, lényegében megváltoznia, átalakulnia.

Apuleius : Nyugat-Európa és Hazánk.*

Pest, 1871. 4. l. (Ráth Mór kiadása).

Az a nagy fájdalom, mely olykor előtör a Kazinczy Ferencz írásaiból a nyugati szellemi mozgalmaktól való elmaradottságunk miatt, még ma is keservesen ránehezedik mindenkire nálunk, a ki becsületesen intellektuális életet él, vagyis mindenkire, kinek a tudomány, a művészet vagy az irodalom nem

* Ép e dolgozat utolsó sorait irtam, mikor a posta ezt a kis füzetet (114. l.) hozta, melyből egyik mottómat vettem. A magyar feminista mozgalom egyik igen tisztelt alakja volt azt kegyes nekem elküldeni, ki ama kevés számú magyar hölgyek közül való, kik igazán komoly kulturéletet élnek. Egyszersmind egyike azoknak a keveseknek, kik már életében tudták, hogy

puszta kenyérkereset, sport avagy üzlet, hanem a lélek vágya és szomjúsága.

Mert mindenki, a ki nem szenved bornírt vágy üzletszerű sovinizmusban kénytelen belátni, hogy minden téren csak elkésett és halovány visszhangjai vagyunk a nyugati nagy törekvéseknek, hogy még magyar földről nem került ki eszmeáramlat, mely a világ civilizációját mélyebben érintette volna. Ne értsenek félre. Nem azt mondom, hogy egy-egy derék magyar részletmunka nem gyarapította olykor az emberiség kulturértékeit — s ezek is csaknem kizárólag a kísérleti tudományok köréből jöttek — avagy hogy egy-egy kiválóbb esztétikai alkotásunk ne keltette volna fel egyszer-másszor a nyugat érdeklődését (Petőfi, Jókai, Munkácsy). Mindezt készséggel és örömmel elismerem. De állítom, hogy magyar gondolkodó soha mélyebben bele nem markolt az emberiség lelkébe, igazságaival nem gyújtott új világosságokat minden országnak, holott — a nagy nemzetekről nem is beszélve — nem egy svéd, dán, norvég, svájci, osztrák vagy spanyol ember huzamosabban magára irányította mindazok szeméit, a kik ma internacionális

ki volt Baráth Ferencz s halála után fájdalmasan érzik, hogy kit veszített el benne a magyar irodalom. Mert az az Apuleius: Baráth Ferencz volt. 1871-ben, kevéssel Angliából való hazatérése után, ez a mélyelméjű s nemes-szívű ember ebben a kis füzetben öntötte ki aggodalmait és keserveit, melyeket benne hazájának Angliával való összehasonlítása — Magyarországnak a Nyugattal való szembeállítására — keltett.

És én hol csodálkozva, hol megdöbbenve láttam, hogy diagnózisaim és ítéleteim mily közel állanak az övéihez. Természetesen az ő nézőpontja nem az enyém. A Carlylei moralista itt sem tagadhatja meg magát s első sorban az emberanyag alacsonyabb moralitását látja a bajok forrását. De mikor éles szeme az általánosságok helyett az egyes jelenségeket vizsgálja, majdnem mindig elhagyja a faji s moralizáló magyarázatokat s nem egyszer a dolgok mélyére hatol, ha olykor téved is. Nemcsak mottóm bizonyítja ezt, de a füzet egy egész csomó helye, melyek közül egy-kettőt lesz alkalmam jegyzetben bemutatni.

Egészen véve ez a füzet egy nagy kulturtörténeti jelentőségű okmány: hogy hogyan küzd és szenved a nagyszabásu egyéniség egy milieuban, melyen túlnőtt. A Baráth Ferencz nagy írói, morális és bölcsészeti jelességei csak úgy ragyognak e lapokon. Vannak részletei, melyek csak a Széchenyi István legzebb észleléseivel és korholásaival hasonlíthatók össze.

Nekem fájdalmasan örvendetes elégtétel, hogy a magam nézeteit a Baráth Ferencz tapasztalataival erősíthetem.

Bárha minél előbb akadna kiadó, ki ezt az 1871-beli, de még ma is oly aktuális filippikát újra kiadná, minthogy a füzet teljesen elfogyott.

kulturértékeket termelnek. Még csak egy Echegaraynk, egy Brandesünk sem volt*...

Miben van e szomorú ténynek az oka?

Talán csakugyan igaz az, hogy ez a nemzet történelmi okoknál fogva intenzív szellemi erő kifejtésre nem alkalmas — mint a hogy szelvében állítják. Hogy míg Európát évszázadokon a töröktől védte, vérevel, anyagi erejével együtt szellemi rugékonyságát s lendületét is elvesztette ama biológiai törvénynél fogva, mely szerint a nemzedékeken át nem gyakorolt tulajdonságok és képességek elsenyvednek? Vagyis hogy egy fatális race-jelenséggel állunk szemben. Avagy okunk van-e azt hinni, hogy kulturális elmaradottságunkat nem az itt levő emberanyag organikus s lélektani mivolta okozza, hanem hogy szellemi állapotunk tökéletesen párhuzamos azokkal a politikai, gazdasági és szociális alakulatokkal, melyek a legszigorúbb történelmi determinizmus szerint fejlődtek ki. Szóval, hogy az, a mi a német, francia, angol s a többi európai ember munkáját annyira a miénk fölé helyezi, nem a faj kiválósága, hanem ama társadalomnak — gazdaság-politikai előzményeken nyugvó — fejlettebbége, melyben ők dolgozhatnak. Egészen úgy, a mint azonos mag alkalmas talajban gyönyörű fának, mostoha viszonyok között sátnya cserjének ad életet.

És ha eddig sokat haboztam, hogy a két válasz közül, melyiket fogadjam el: ma a legkisebb kétségem sincs az iránt, hogy *szellemi elmaradottságunk okai kizárólag a társadalmi strukturában keresendők.*

Vagyis hogy Kazinczy Ferencznek tökéletesen igaza volt, mikor egy helyen azt mondotta: élt volna az a Goethe és Schiller Weimar és Jena helyett Sárospatakon s vajon napvilágot látott volna-e az *Iphigenia* vagy *Wilhelm Tell*?

A szomorú végkövetkeztetés, melyre engemet a magyar és francia kultúra egybevetése kényszerít így szól:

— *Ma odahaza minden csakugyan elsőrangú európai munka társadalom-strukturái lehetetlenség.*

* Baráth Ferenc még sötétebben ítélte meg a helyzetet: „Minden tudományunkat, ismereteinket szomszédainktól kölcsönöztük; az emberiség közkinccseinek felfedezéséhez csak egy morzsával sem járultunk, s a mások által felfedezett és közhasználatra letett kincseknek is sokkal nagyobb részét nem ismerjük, s annál kevésbé tudjuk felhasználni és értékesíteni. Még az a tudomány is, a melyik a nemzetiség erősítésének legbiztosabb eszköze s a melyik legerősebben vehet fel nemzeti jellemet, a történetírás, nálunk

Ezt a szomorú tételt akarom e lapokon egy-egy ténnyel, elemzéssel, tünettel és megfigyeléssel bizonyítani.

Mert lesújtó volta mellett mégis egy vizasztaló tanulságot tartalmaz ez a meggyőződés. Azt, hogy a társadalmi viszonyok-kellő megváltozása minket is bekapcsolhatna a nagy, nak alkotó s a jövőt formáló európai világba. Hogy mi is kivethetők részünket az egyenrangú munkából, ha tevékenységünk egy csomó bilincse lehullana s azok helyét jótékony szervek foglalnék el. Hogy mi egy agrár állam kulturéletét éljük, míg a nyugat szellemi mozgalma az internacionális viszonylatokat folytató iparállamokénak felel meg. Hogy egy nagy nemzeti ipar és az ennek alapján kifejlődő intenzív gazdasági élet nemcsak Amerikába menekülő népünket mentené meg, de végleges beferradásunkat is előidézné a nyugat kulturéletébe.

Ezt akarom bizonyítani.

S ha czélt érek, egyszersmind újabb érvet kovácsoltam annak a szocziológiai felfogásnak, mely a race-szemponot quantité négligeablenak tekinti s minden társadalmi eredményt a társadalmi organizmus szerveinek mennyiségi és minőségi eltéréseiből magyaráz meg.

* * *

Egyetlen meggondolás elég ahhoz, hogy belássuk a faji magyarázatok értéktelenségét. A magyar kultura munkásainak egy jó része, mondhatnám többsége, nem vérbeli magyar. Olyan emberekből áll, kiknek őseit sem a fegyverforgatás, sem a politizálás nem vette igénybe. És ezek a német, szláv, zsidó s egyéb elemek sem tesznek kivételt azon törvény alól, melyből kiindultam. Mindezeknek a munkája sem teljes értékű európai

bölcsőjében szendereg s igazi historikusunk még eddig nincs; a természet tudományok roppant kincseit ezredrészen is alig ismerjük s gyarló, töredékes közvetítő csatornák útján; egyes tudományágaknak, melyek a mivelt külföldön már külön tudományokká fejlettek, nagy közönségünk még csak nevérol vagy fogalmáról sem tud semmit; akármelyik gyakorlati tudomány terén, ha valamit akarunk tenni vagy adni a közönség kezébe, idegen forrásokból csinálunk egy kompilációt (s ha még azokat a forrásokat is ismernénk jól, s tudnánk köztük különbséget tenni!) A tudományok legmagasabb ága, mely önmagáért a tudományért műveltetik s mely egyedül adja meg mind a többi tudományoknak, mind az életnek az arányos összhangot s egészséges fejlődést, a bölcsészet szánandó szegénységben van. (V. ö. I. m. 43, 44. l.)

munka. S minthogy ezekről a fajokról senki sem állítja, hogy nem alkalmasak intenzív szellemi erő kifejtésre: nyilvánvaló, hogy a kultúra eredményességének oka a társadalmi szervezetben keresendő.

* * *

Ha ez a diagnózis igaz, akkor belőle *a priori* az következik, hogy kulturális elmaradottságunknak legkirívóbbnak azokon a tereken kell lennie, melyekben erő kifejtésünk a legizoláltabb, míg a legkedvezőbb eredményeket olyan munkakörökben várhatjuk, melyek a nyugati élettől kevésbé vannak elszigetelve. A tények igazolják ezt a következtetést.

A matematika s a természettudományok világának egysége nyilvánvaló: itt lehetetlen speciális hazai törvényszerűségekre hivatkozni, míg a történelemben s a társadalomtudományban a kutatás ez az egysége és egyetemessége még kevésbé vált *communis opinio*-vá. S mit látunk? Azt, hogy míg a természettudományokban s — mint hozzáértők állítják — a matematikában egy ha nem is uttörő, de igen derék részletmunka folyik, addig a magyar történelmi s társadalomtudományi működés — kevés tiszteletreméltó kivétellel — oly vitézkötéses portéka, melyet lehetetlen exportálni, sőt a melyet idehaza is csak igen brutális boxerjellegű védvámokkal lehet elhelyezni.

Ugyanezt az összefüggést mutatja a művészet. Míg a festészetben — hol a színek és a vonalak beszéde közös, mindenki által megérthető általános emberi, hol tehát szükségkép fellép a vágy a nagy nyugati mesterműveket tanulmányozni, a mit művészeink tényleg már évtizedek óta megtesznek — igen tisztességes értékeket produkálunk: addig a regény- és drámairodalomban — hol a „nemzeti öserő” ürügye alatt minden füzapoéta egyszerűen hátat fordíthat a nyugati alkotásoknak a hazafias sajtó bátorítása s tapsai által kísérve — a produkció sokkal, de sokkal alacsonyabbrendű.

Szóval azokon a tereken, melyeken a nyugattal élénkebb összeköttetést folytatunk, az ottani intenzivebb és magasabbrendű szellemi élet némileg korrigálni képes a hazai milien sorvasztó befolyásait.

De azért még sohasem álltunk ebben az országban egy valódi nagy ember ravatala mellett a nélkül a szívszorongó érzés nélkül: Mi lett volna, ha az Eötvös József, a Pulszky

Ágost, a Jókai Mór lelke valamely nagy nyugati ország kultúrájában működhetett volna? — — —

És ennek az érzésnek általánossága a jók és a műveltek szívében mutatja, hogy mindenki érzi azokat a rengeteg akadályokat, melyekkel idehaza minden nagyobb szabásu embernek meg kell küzdeni. Viszont ki kételkednék azon, hogy ha Munkácsy Mihály odahaza maradt volna, alkotásainak értéke *kikerülhetetlenül* csökkent volna.

* * *

Ennélfogva alapos okunk van föltételezni, hogy a kulturális tevékenység foka és értéke első sorban társadalom-strukturai okoktól függ — a mi épen nem jelenti különben annak tagadását, hogy, ha ezek az okok nemzedékeken át tartósan hatnak, a faj biológiai elértéktelenedésére is vezethetnek.

De ez a jelenség merőben másodlagos és korrigálható.

Egy párhuzam a francia és a magyar kulturális élet között ezt a föltételezést valósággá fogja erősíteni.

Igy mindenekelőtt *a priori* kétségtelen, hogy a népesség száma és az ország anyagi ereje, de különösen a vagyon eloszlásának mikéntje döntő hatással lesz a kultúrelét kialakulására.

Egész brutálisan szólva: a szellemi munkásokat el kell tartani s mentől nagyobb a nemzet vagyona, annál több, változatosabb és finomabban körülhatárolt kulturális erő kifejtést képes honorálni.

Nyilvánvaló, hogy a *nyugat gazdagsága* s a *mi szegénységünk* egymaga sokat megmagyaráz kulturális elmaradottságunkból. Sokat, de nem mindent. Mert nehéz belátni, hogy kisebb keretekben s változatosságban miért ne lehetne elsőrangú munkát végezni? Vagyis, hogy az a kisebbszámú tudós, író és művész, miért ne produkálhatna a maga szférájában csakugyan európai jelentőségű értékeket?

* * *

Ez az újabb kérdés elmaradottságunk egy második okához vezet el. *A szellemi erő kifejtés nem tisztán az emberek műve, hanem azoké a dolgoké is, melyek ezeket az embereket körülveszik* És itt egyelőre nem is gondolok az u. n. társadalmi hatásokra, hanem tisztán a környező anyagi hatásokra. Mert az anyagban is van élet, mely az embereket fokozhatja vagy csökkentheti.

Igy pl. *caeteris paribus* egészen más könyv fog napvilágot látni, ha szerzője a *Bibliothèque Nationale* kincseiből táplálkozott, egy a tudományt megbecsülő, művelt és jóindulatu könyvtári adminisztráció hathatós támogatását élvezve, mintha odahaza egyre-másra nem találja a könyveket (mert azok az egyetemi tanár urak dolgozószobáit ékesítik) s e mellett egy-egy hideg, goromba vagy bizalmatlan tekintettel találkozik, a mely gyakran sujtja a szegény ismeretlen kutatót, a ki megzavarta az urak vagy a szolgák kedélyes kaszinózását.

Ugyszintén egész más műtermék fog napvilágot látni, (és mindig *caeteris paribus* beszélek!) oly művészlelek munkájából, a ki órák hosszát kóborolhat a Szajna öreg könyvekkel, régi metszetekkel telt partjain vagy a szerelmes pogány istenektől lakott parkokban, az ódon utcák megbarnult palotái közepette, a ki minden kirakatban ezerszámra láthat szép, kedves, érdekes, bohó vagy keceses objet d'artokat, jó metszeteket és színes rajzokat, a ki a muzeumokban minden idők legnagyobb művészeti alkotásait szemlélheti (természetesen ingyen, reggeltől estig!): mint ama szegény ifju érölködésből, ki körutjaink kietlen kaszárnyái vagy az Erzsébet-tér kávézó boltosnői között járkál, a ki felé az antiquáriusok kirakataiból csunyan obszczen fotográfiák, szerelmi tanácsadók vagy szigorlati puskák vigyognak, a ki előkelő műkereskedőink szedett-vetett (és száz perczentekre dolgozó) holmiais látja, a kinek vadásznia kell egy-egy türhető „anzikez»-ra (vidéki kisasszonyaink e fő lelki táplálékára), a ki lassacsán hozzászokik királyszobraink keces ségéhez s a ki előtt az a kevés műkincsünk is, a mi van, csak ritka órákban tárul fel, a mikor is a látogatók sokadalma az elmélyedést lehetetlenné teszi.

Képzelnék el egy Rodint, a ki élete javát Pesten töltötte el?
Az én fantáziám erre nem képes.

* * *

Ha most már az *emberi* környezet hatását is számba vesszük: a kép még sötétebb lesz s bajaink forrását egyre tisztábban látjuk minden race-komédia nélkül.

Az emberek átlagos műveltségi színvónala, társadalmi érintkezéseik tartalma és hangja, a napi sajtó nívója elhatározó befolyással van a legmagasabbrendű kulturmunka kialakulására. Mert mi más az a legmagasabb rangu kulturmunka, mint továbbfejlesztése, kifinomítása, betetőzése azoknak az

érzelmeknek és gondolatoknak, melyek a nemzet nagy tömegében vagy legalább is élite-jében élnek? A legnagyobb lángelme sem merit mindent önmagából, hanem csak egy újabb lépcsőt épít az eddigiekhez, melyek nemzetét a haladás fellegvárába vezetik. De még ez az egyetlen lépcső se az ő kizárólagos műve. Ez a lépcső is oly sajtószerű mozaikalkotás, melynek köveit már mind elkészítette hosszú nemzedékek munkája.

Bátran azt lehet mondani, hogy a szellemi munkást környező ez a dologi és emberi világ valami határozottan körül nem irható, de azért kegyetlenül reális fluidumot alkot, a mit a *szellemi élet levegőjének* lehet elnevezni, s a mely ép oly elhatározó a szellemi életre, mint a fizikai levegő a biológiáira. A szellemi munkásnak igazán csak be kell lehelnie ezt a fluidumot, hogy bizonyos középértékeken alul ne maradjon. Minden normális tehetségű ember a hajlamainak megfelelő téren minden nagyobb erőfeszítés nélkül elérheti azokat a középminőségűket, melyek megfelelnek az illető társadalom szellemi levegőjének. Párisban pl. lehetetlen lett volna ama bizonyos királyszobrokat létrehozni, mert a legáltalánosabb esztétikai *common sense* arculítésnek vette volna, úgy az alkotókban, mint az élvezőkben. Ugy hogy azok az impozáns külföldi alkotások, melyeket mi úgy megcsodálunk, többnyire nem jelentenek magasabb fölülemelkedést a külföld átlagos szellemi levegőjén, mint a mi kulturánk derekabb termékei a miénken.

Mert bár sokan furcsának fogják találni Herczeg Ferenczet Anatole France-al, a *Gyurkovics Leányok*-at a *Histoire Contemporaine*-el összehasonlítani: mégis előttem nem kétséges, hogy az összehasonlithatatlanul látszó francia mester épen nem egy csoda, hanem egészen úgy csak betetőzése egy a francia társadalom által sűrűn gyártott embertípusnak: a művelt, intellektuális, művészetszomjas, fájdalmasan humánus, szeretetjelenen ironiás, a finom és elmés beszédet szerető, szépség, harmónia, szerelem és emberi szolidaritás után vágyó nyugat-európai francia embernek, miként a magyar regényíró csak továbbfejlesztője a lovagias, ióversenyző, nemzetiszin politikát űző, cigány mellett vigadó, előkelőségére és összeköttetéseire büszke, kamarásságra pályázó kaszinói urnak.

És tényleg az ember lépten-nyomon találkozik Párisban a mester alakjainak miniatűr kiadásaival. S innen van, hogy nem egy kis ouvriérenek imádott olvasmányai azok a könyvek,

melyeknek ismerete és szeretete nálunk szinte az esztétikai előkelőség tűzpróbája.

Ugy hogy azt lehet mondani, hogy minden emberi munka értékét az a különbség határozza meg, mely azt az illető társadalomban *átlagosan elért* kulturértekektől elválasztja. Mentől nagyobb, mentől nehezebben elérhető ez a felülemelkedés: annál inkább csodáljuk a géniusz erejét. És ebből a szempontból felette kétes, ha vajon nem kell-e nagyobb erőmegfeszítés, nagyobb tisztánlátás, nagyobb erkölcsi dresszura, szóval nagyobb lélek a mostoha milieuban a nyugat nagy kulturalkotásait megközelíteni, mint a buján termékeny környezetet egy pár méterrel tulszárnyalni. Ha nagyobb távolságokat mérünk össze, egyszerre világosabbá lesz e meggondolás értelme. Ugy-e egy kőkorszakbeli edény a maga otromba alakjával s dadogó ornamentikájával nagyon primitív egy szerszám összehasonlítva azt valamely modern sèvres-i vázával. Pedig a műipar ezt a pompás és ragyogó darabját ma már minden érdem és erőfeszítés nélkül hozzák létre, míg talán ahhoz a tökéletlen láboshoz egy nemes emberi lélek virrasztásos erőmegfeszítése és óriási technikai nehézségek geniális leküzdése fűződik.

És az esztéták érzik ezt, midőn egy nehézkes s félszegül mosolygó öreg madonnát nem adnának oda a legdivatosabb *champs-de-marsista* legkokettebb portraitjáért.

Nos, ugyanez a különbség lehet a kortársak alkotásai között is a társadalmi milieu különbsége szerint. És létezhetnek pl. nem Európa-képes filozófiai alkotások, a melyek nagyobb s nemesebb lelki energiát képviselnek, mint a William James vagy a Gabriel Tarde subtilis írásai.

* * *

De — mondhatná valaki — nem tulzás-e a milieu hatásának ilyen felbecsülése? Mert ha a művészetek világában — a hol az alkotó tényleg már igen megszilárdult és általánosakká vált érzelmekkel és gondolatokkal operál — hajlandó volna is az ember a környező világ ezt a döntő hatását elismerni, még mindig bizonyításra szorul, hogy ugyanez az eset áll-e fenn a tudomány terén is? Miért lenne a magyar kutató megbénítva amaz egyetemes törvényszerűségek kifürkészésében, melyekről jól mondják, hogy nincs hazájuk?

Tényleg a tudomány helyzete némileg elüt egyéb kulturtevékenységek lehetőségeitől.

Vegyük azért külön is szemügyre.

Végre is könyvtárviszonyaink mostohaságával naivitás volna tudományos elmaradottságunkat megmagyarázni akarni. Ez csak egy ok a sokkal súlyosabbak között.

Ilyen mindenekelőtt a tudományos munkamegosztás hiánya. Míg a külföldön egy egész csomó kutató foglalkozik valamely problémakörrel, addig nálunk igen csekélyszámu, olykor egy-egy munkás. Az a jótékonyan termékeny pszichikai interactio, mely azok eszmecserejében áll; kik valamely szakkal behatóan foglalkoznak: nálunk csaknem teljesen hiányzik. Egy-két évig foglalkozva valamelyik problémával: a kutató csakhamar érzi, hogy azon a területen egyedül áll, megbíráhatatlanul, gyakran megértetlenül. Egy igen gyászos eredményü *splendid isolation* ez! Mert még a legtudományosabb lelkü embert is olykor könnyelműsége, pontatlanságra vagy pongyolaságra csábítja. A világ ugyanis, melynek számára az író dolgozik, több-kevesebb öntudatossággal gyakran előtte lebeg. A szellemi tornákban is igen döntő hatásu lehet amaz *en garde* állás, melyből fölveszszük a harczot. És egészen más *en garde* lesz az, melyet az ember valamelyik európai kutatóval vagy egy hazai tankönyvgyáros udvari tanácsossal szemben foglal el.

Ribot mesélte el nekem — az ő bájos egyszerűségével — hogy mennyire igénybevették őt a *Collège de France-on* tartott előadásai, pedig alig esett egy tanévre 25. De — ugymond — nagyon vigyáznia kell az embernek, hogy mit mond s hogy mindig a legeslegújabb eredményekkel is számoljon, mert sosem tudhatja, hogy nincs-e véletlenül hallgatóságában egy James, egy Wundt vagy más kolléga, a ki bejelentetlenül jön el.

Íme ez a jótékony *en garde* állás, a mely mindig a szellemi erők egész teljével, az ítélet egész szigorúságával, az elemzés egész pontosságával indul neki a mindennapos munkának!

Az európai kutató tényleg minden perczen az egész világ legilletékesebb gondolkodóival áll szemben.

És mi? A mi ismeretlen nyelvünk megengedi, hogy tudományos szatócsok hercegei incognito alatt utazzanak!

Azután a tudományos munka eredményessége nemcsak a munkamegosztástól, a bírálat szakavatottságától, de még sok egyéb más körülménytől függ. Így a tudományos munka társadalmi megbecsültségéről, a napi élet *Anregung*-jairól nem is beszélve, tetemes mértékben függ a környezet átlagos tudományos állapotától. Minden tudomány egy s így hogy valaki

jó-közgazda lehessen, szükséges hogy mellette jó biológusok, jó ethnologusok, jó moralisták stb. stb. legyenek. A napi sajtó, a szemlék állapota, a társalgás magas vagy alacsony színvonala, a politikai harcok intellektuális fegyvertára, a tudományos összejövetelek vitái és annyi más talán észre se vett dolog ad a tudósnak tárgyat, anyagot, benyomást, megfigyeléseket. Egy nyugateurópai napilap pl. jól tájékoztatja az embert mindarról, a mi jelentékeny dolog a tudományban történik. A társas érintkezés a legkülönbözőbb kutatási körök embereivel vagy az essayistákkal és *bel esprit*-kel mily gyakran felhívja a tudós figyelmét egy-egy érdekes könyvre, beszédre vagy mozgalomra, mely máskülönbén észrevétlenül siklott volna el mellette.

Nos, mi nálunk ugyszólván mindent idegen nyelvű nyomtatványokból fáradtsággal kell az embernek megszerezni. A mit nem olvasott el, az az esetek tulnyomó többségében elveszett számára.

A mit szerencsés nyugateurópai kollegáink ugyszólván a fekete kávénál, napi ujságaik átfutásából, vagy szép asszonyokkal évdöve tudnak meg, azt nekünk mind erőfeszítéssel kell megszerezni a napi munka után kifáradva még egy egész sereg német, francia, angol és olasz szemlén kell magunkat átrágni, hogy valamennyire nivón maradjunk. Szóval ismét a *szellemi élet levegőjének* életet adó áramlataival vagy nehéz, tikkasztó sulyával állunk szemben!

Csak megismételhetem: tessék elgondolni, hogy *caeteris paribus* (mindig *caeteris paribus* beszélek) mi lesz a magyar és a francia kutató munkájából!

Mert sose feledjük el: egy valóban nivón álló nyugateurópai alkotáshoz, mely alkalmas arra, hogy az elméknek új irányt és lendületet adjon, éppen nem elégséges egy genialis ötlet, theoria vagy hypothesis világrahozatala, hanem megkövetelik, hogy ez az új ötlet, theoria vagy hypothesis a *rendelkezésre álló összes tényekkel be is bizonyíttassék*, a mihez szükséges, hogy a kutató ismerte legyen az idevágó összes kísérleteket, megállapításokat és kezdeményezéseket.

S. mikor é dolgozat elején felállítottam szomorú tétéletemet, hogy minden valóban elsőrangu, uttörő, irányító szellemi erő-kifejtés ma odahaza társadalom-strukturái lehetetlenség: nem a magyar kutató eredetiségén, lendületességén estem kétségbe, hanem a ténybeli bizonyítás, az induktív synthesis lehetőségén, mely első sorban a környező társadalom tudományos állapotától függ.

Ebből is újult erővel domborodik ki a társadalmi szerkezet jelentősége.

Mert épen az, a mi a kulturális munkában a szoros értelemben vett egyéni: az ujtás, a kezdeményezés, a merész nekiindulás a mi sorainkban meg van (*talán nemcsak relativ számokban kifejezve*) olyan mértékben és intenzitásban, mint a művelt nyugaton. A mi nincs meg, vagy hasonlíthatatlanul kisebb fokban: az a teljes dokumentálás, a széleskörű induktív alapvetés, a vonatkozó kutatások ismeretének teljessége.

Igy pl. itt Párisban a sok kutató között, kikkel megismerkedtem alig találtam valakit, a kihez szellemben, eredetiségben, judiciumban, merészségben egyenértékűt nem jelölhetnék ki a magyarok közül. Viszont egy közepes francia szociológus több tény, adatot, könyvet, rokontárgyu kutatást ismer, mint a magyar szociológia összes munkásai együttvéve.

Miért? Miért?

Mert az a rengeteg tény, adat, kritika ott a szó szoros értelemben a levegőben uszik, míg minálunk egész más dolgok usznak a levegőben, mint kultra és tudomány. Pedig Pasteur ama híres mondása, hogy elméleteket minden *imbécile* csinálhat, míg a törvényszerűségeknek a tényekkel való rigorózus kimutatásához kemény legények kellene: hovatovább a nyugateurópai közvélemény megingathatatlan tétele lesz. A legeredetibb vagy legbrillánsabb gondolatsor e nélkül legfeljebb belletrisztikai sikerekre számíthat.

Hogy valami új tétel tényleg uttörő cselekedet legyen: ahhoz a ténybizonyítékok egész légiója kell.

Csak egy példát. Egy igen szavahihető természettudósunk beszélte nekem egyszer, hogy ő a fajok keletkezését már Darwin föllépése előtt azon a módon magyarázta meg magának, mely a Darwin nevét világhírűvé tette s mely az emberi gondolat egyik legmélyebb revolúciójához vezetett.

Mi lett volna, ha ez a kiváló emberünk eme gondolatait Darwin előtt kifejezte volna? Egy szép essay talán, melyet némelyek érdeklődéssel, mások mosolyogva olvastak volna. Legfeljebb egy értékes *Anregung* mások számára, mint a Spencer esete mutatja, a ki tényleg Darwin előtt kifejtette volt a fajok keletkezésének új elméletét.

De ahhoz, hogy az új koncepczió a civilizáció vezérgondolatává váljék, ahhoz a tényeknek az a légiója volt szük-

séges, melyek csakis egy fejlett társadalom erőforrásai mellett voltak összehozhatók.

És ezek a nehézségek, melyekre itt rámutattam annál nyomasztóbbak lesznek, minél komplikáltabb tudományzakhoz érünk. A zért legkisebbek a matematikában, aránylag legyőzhetőek a természettudományokban s a legeslegsúlyosabbak a társadalomtudományban, a hol egy csakugyan alapvető munkához a történelmi, ethnográfiai, statisztikai, vallás-, jog-, alkotmány-, erkölcs- és művészettörténelmi kutatások egész tömegére van szükség.

És hogy szerezze meg ezeket a fundamentumköveket a magyar kutató, akkor, mikor még a legáltalánosabb előfeltételek is hiányoznak a tudományos levegőből!

Csak egy-két példát azok számára, kik e fejtegetéseket tendenciózusan kiszinezetteknek találják.

Pikler Gyula kétségtelenül van olyan kaliberű ember, mint bárki, a ki ma Európa-szerte a szociológiát műveli. Mégis Pikler Gyulával megesett, hogy ugyszólván újra feltalálta a *történelmi materializmust* akkor, mikor nyugaton a leghevesebb csaták e körül az irány körül már lefolytak. Jól tudom, hogy Pikler Gyulának hibája az, hogy mások elméleteivel a kelletnél kevesebbet foglalkozik. De megtörténhetett volna ez a nyugaton? Semmikép. Mert ha egy francia tudós nem is olvasott volna el egyetlen egy könyvet se a történelmi materializmusról, annak létezését, annak lényegét ismerte volna: a napilapokból, a szociálista parlamenti csatározásokból, a kartársakkal és a tanítványokkal való diskurzusokból.

Persze nálunk ez máskép van. 16 és 24 oldalas nagy napilapjaink hogyan törődnének történelmi materializmussal, mikor az üzlet azt követeli, hogy hasábjaitak *A T. Házból*-féle croquis-kkal, (a szervilis bókolás és a betyáros urhatnamság e kártékony keverékével) a nép alacsony ösztöneit csiklandozó kéjgyilkosságok és egyéb bözalmak terjedelmes reportjaival, lóversenyi tippekkel és felvételekkel, lipótvárosi kanapétörténetekkel s a közgazdasági tevékenység megnemesített lovagjainak hasábos életrajzaival töltsék meg...

És mikor évekkal később kis könyvem a történelmi materializmus állambölcséletéről kiadtam (akkor, mikor a külföldön már minden diák tisztában volt vele) megesett, hogy valahol egy igen előkelő férfi s a legelső magyar szemlé állandó munkatársa némi gunnyal emlékezett meg könyvem

cziméről s annak idegen hangzásában holmi feltűnési viselkedet vagy eredetiséghajhászást látott.

1903-ban a történelmi materializmus még mindig nem volt benn a magyar tudományos levegőben! . . .

* * *

De a tudományos munkamegosztás hiánya, a tudományos kritika megbizhatatlansága, a tudományos levegő sorvasztó hatása még mindig nem a legsúlyosabb baja tudományos életünknek. A legsúlyosabb baj még mélyebb strukturákban keresendő, mely egyként nyom tudományt, irodalmat és művészetet.

Ez a legsúlyosabb baj a gazdasági strukturában és az azon felépülő társadalom-politikai életben van.

Az, a mi nyugaton a középkort megdöntötte és egy egészen új kulturvilágot teremtett meg, telve kutatási kedvvel, vállalkozási szellemmel és művészeti erő kifejtésekkel: az iparral és kereskedelemmel foglalkozó elem volt.

Város és renaissance elválaszthatatlan fogalmak. Azok a nemzetek, melyek az európai civilizáció vezérei lettek, egyzersmind az iparban és kereskedelemben legvirágzóbb nemzetek voltak. Mert az ipar egy kis csoport feudális uralmal szemben az emberek sokkal nagyobb körének adott vagyont, függetlenséget, szabadságot és szellemi rugékonyságot, mint a nagy latifundiumok középkori rendszere. Vagyon, függetlenség, szabadság és szellemi rugékonyság pedig minden magasabbrendű kulturális erő kifejtés *sine qua non*-ja.

S mert — itt nem kereshetem történelmi okait, csak egyszerűen konstatalhatom a tényt — nálunk a városi élet csak igen tökéletlen mértékben fejlődhetett ki s a régi feudális világ strukturái sokkal erősebben megmaradtak, mint a nyugaton: azért vesztettük el az intimebb együttműködést és a párhuzamos előhaladást a nyugattal. Lényegében agrárállam maradtunk, akkor, mikor szomszédaink a művelt nyugaton par excellence ipari államokká lettek. Az agrárállam pedig a konzervativizmus, a vallás, a régi szokások, a nagybirtok ideológiájának uralmát jelenti. Az ipari állam ellenkezőleg a szabad kutatás, az élénk utánzási kedv, a pezsgő művészeti élet jegyében áll. Egy új osztály jelent meg Európa küzdőterein mindenütt, mely friss erővel és küzdelemvágygyal formálta át maga számára az állami és társadalmi élet összes szerveit és kereteit. Minden küzdő s s fölfelé törekvő osztály pedig a kulturális erő kifejtések termé-

szetes szövetségese. Tudományszerető, mert minden eredményes ujtás csak javára válhat. Művészszerető, mert ideáljaiért való tusájában nem nélkülözheti azokat a szociális izgatószereteket, melyek az élettevékenységeket erősítik és fokozzák: a művészetet. Ellenkezőleg: az agrárvilág magatartása egészen más a kulturával szemben. A tudomány legfeljebb annyiban érdekli, a mennyiben a föld hozadékképességét fokozni képes. A tudomány neki alig más, mint egy nagy trágyagyár. De egészben véve egy ellenséges erő, mert a valódi tudomány mindig kutat, mindig bírál, mindig régi hypothesiseket rombol, mindig új törvényszerűségeket tár fel, melyek a viszonyok régi rendjét megváltoztatják. A nagybirtok hamar észrevette ezt s ezért talált természetes szövetségesre: a vallásban. Ők ketten — az intézményes, feudális és gazdálkodó vallásokról beszélek, nem pedig a lélek ama felséges és kiirthatatlan képességéről, mely a tudomány exakt tényeivel meg nem elégedve nagy erkölcsi synthesisek létrehozatalára irányul — oly jól el vannak látva az agrárállam kereteiben, hogy rájuk nézve minden változás csak káros lehet. A tudomány, a melyet egyedül szeret ténhat az a tudomány, mely a meglevő állapotok igazolására és dicsőítésére törekszik. Szóval valami alkalmazott politika, tudományos köntösben.*

De a művészetekkel szemben sem sokkal melegebbek az érzelmei, minthogy erősebb izgatószeretkre nincs szüksége. Az ő szemében legfeljebb mint társadalmi narkotikum birnak értékkel: ismét csak régi érzelmek konzerválására, a figyelem elterelésére a jelen izgató problémáitól — az esztétikai erők gyönyörköd-tető formájában. Szóval akkor, mikor nem tudunk ipart és

* Ujabbán egy igen konzervatív hajlandóságu szociológus, Durkheim, mutatott rá a katolikus népek kulturális elmaradottságára. (Minden tendencia nélkül, a mit az is bizonyít, hogy a nagyobb műveltséget az öngyilkossági hajlandósággal hozza összefüggésbe, tehát egy szomorú jelenséggel). Durkheim többek között ezt mondja: Mig a protestáns népeknél (Szászország, Norvégia, Svédország, Baden, Dánia, Poroszország) ezer iskolaköteles gyermek közül 957 járt tényleg iskolába 1877—1878-ban, a katolikus népeknél (Franciaország, Ausztria-Magyarország, Spanyolország és Olaszország) csak 667, vagyis 310/0-al kevesebb. Az a protestáns ország, melyben ez a szám a legalacsonyabb, még mindig jóval fölötte áll Franciaországnak, mely a katolikus államok élén áll; az elsőben 897 tanuló esik 1000 gyermekre, a másodikban csak 766. Egész Németországban Bajorországban van a legtöbb katolikus; s egyszersemind ott van a legtöbb irni nem tudó. Az egész birodalomban 1000 protestánsra 66 irni nem tudó esett, míg 152 ezer katolikusra. (Durkheim: *Le Suicide*. 163. l.)

kereskedelmet csinálni, mikor nem tudtuk a nagybirtok és az egyház uralmát megtörni s nem tudtuk a társadalmi élet rendjét az iparra és kereskedelemre helyezni, mint a hogy ez minden nagy európai államban történt s mikor megmaradtunk továbbra is csaknem kizárólag mezőgazdasági, tehát *gyarmatállamnak Ausztriával szemben*: akkor maradtunk el először a nyugattól. De ez a kép csak a század első feléig igaz teljesen: azóta még néhány újabb színnel kell kiegészíteni, hogy az egész talán még sötétebb legyen.

A nyugaton ugyanis a polgárelem vezetőszerpe végefelé közeledik. Ismét egy új osztály jelent meg a történelem szinpadán: az emberi haladás legújabb fázisának letéteményese, az *ipari és mezőgazdasági proletariátus*. S egészen úgy, a mint az ő munkája és szervezkedései hozzák létre a társadalom új gazdasági strukturáját: akként a jövő kulturértékeit is egyre fokozottabb mértékben az ő törekvései, az ő eszméi, az ő érzelmei és ideáljai határozzák meg.

Ő ma a világtörténelem egyedüli *csakugyan kulturszomjas* alkateleme, mert — mint jól mondották — semmit sem veszíthet és egy egész világot nyerhet meg.

Mint par excellence forradalmi elem, par excellence tudomány- és művészetsóvár is.

És a polgárság hovatovább abba a viszonyba kerül vele, a melyben ő állt vala a feudalizmussal szemben, mikor attól jogait ostromolta. És tényleg ugyanabban a mértékben, melyben a polgárság a hatalmi pozíciókat elfoglalta, melyben érdekeit kielégítette, melyben a változásoktól inkább félhet mint remélhet: nemcsak harcos kedve csappant meg a feudalizmus megmaradt rétegeivel szemben, de tudományos és művészeti szomjusága is. Legfeljebb azt a tudományt szereti, melyről nagy rövidlátósággal azt hiszi, hogy annak eredményei hatalmi pozícióját nem veszélyeztetik. Tehát inkább a természeti s technológiai tudományokat s azokat a társadalomtudományokat, melyek védelmének szolgálatába helyezték magukat, egészen úgy, mint hajdan a vallási érdekkör védelmezésének szolgálatába.

Szóval a társadalom minden alkatelemének meg van a maga ideológiája, a maga kulturája és ezeknek a kulturának harca a szellemi életet gazdaggá, változatossá, élénkké és termékenynyé teszi. Hány nagy és kis áramlat folyik abban a tengerben, melyet francia kulturának nevezünk! Extrém forradalmi ideológiák, extrém vallási ideológiák, a földbirtok,

a haute-finance, a kispolgárság és a proletariátus ideológiai számos változatban: mint antimilitarizmus, mint Schöngenstein-forradalom, mint egyetemi reformizmus, mint libre penseur, mint feminista, mint abolitionista mozgalom.

És ezek a nagy és változatos ellentétek az életnek minden nap új színt és lendületet adnak: egy nagy lázas, alkotó, romboló, átformaló és konzerváló munka az egész.

A legkülönbözőbb kulturális szükségletek megtalálják a maguk mestereit s a legkülönbözőbb alkotó egyéniségek a maguk lelkes, bátorító közösségét.

És az eszmék ez az örökös változatos tusája, melyben hol lerontja, hol módosítja, hol kiegészíti az egyik ideológia a másikat: az egésznek mélységét és elevenségét ad s a hang és a forma megnevesedésére vezet . . . Olyan messze kiterjedő rétegek lépnek be a civilizáció élvezetébe, a milyeneket még sose látott földünk, a mióta körforgását végzi.

Azt az életet pl., mely késő este, a napi munka után, megindul, mikor a messze külvárosok universités populaires-einek szerény, de izléses, jó metszetekkel és szobormásolatokkal díszített helyiségei (különben a szabadgondolkodók azt remélik, hogy az egyház és az állam elváltatása után nem lesz nehéz templomokat kibérelni a népegyetemek céljaira) megtelnek munkás-zubonyos emberekkel, asszonyokkal, leányokkal és gyermekekkel, hogy az Institut, a Sorbonne vagy a Collège de France valamelyik világraszóló hírességének előadását áhitatos figyelemmel hallgassák (mert a legnagyobbak erkölcsi kötelességüknek tartják, hogy késő este fölkeressék ezeket a szegény embereket a távoli faubourg-okban, hogy — természetesen honorárium nélkül — a tudomány evangéliumát hirdessék: nem pedig délutáni tea után az egyetem kupolatermében, honorárium mellett, Nagyságos Uraim!) mondom, ezt a mohó, kulturszomjas életet nem szemlélheti senki megindulás nélkül, a kiben az idealizmus valami paránya megmaradt — — —

S minő jelenetek játszódnak le itt! Egyet, kettőt lehetetlen itt fel nem jegyezni, hisz ezek a tünetek ékesenszólóbban beszélnek, mint tudományos levezetéseim. A *Coopération des Idées*-ben vagyunk a Faubourg St. Antoine-on. Az ősz Yves Guyot, az exminiszter és a liberális közgazdaság egyik csillaga, tart alapos előadást a szociális kérdés megoldásáról s azt a munkásoknak vállalkozói egyesülésében találja fel. Szépen meghallgatják és udvariasan megtapsolják. Azután feláll egy fiatal munkásember

s éles kritika alá veszi az előadást, mely igen jóindulatú, nemes szándéku, de kissé konfuzus volt. Guyot nem ismeri a szociálista irodalmat, elmaradt tőle. Ha ismerné, megértene, hogy a munkásság miért nem mehet bele az ilyen vállalkozási egyesülésekbe, melyek kis kapitalistákat csinálnának a munkásság egy részéből — az osztálytudatos törekvések intenzitásának csökkentésére. Ha Guyot fáradtságot venne magának s eljárna a munkásszervezetekbe, közelről megismerné azok levegőjét, ha alaposan foglalkoznék a szociálista irodalommal: a milyen jó és becsületes tudós ember, nem ajánlana ilyen vészes eszközöket Páris munkásnépének . . .

És Guyot épen nem haragszik. Hanem csodálja ismeretlen ellenmondójának bámulatos ékesszólását, és hajlandó egy más estén beható vitát folytatni vele és társaival a Marx elméleteiről. A végén pedig kordialisan kezét szorít fiatal támadójával s szociális problémákban elmélyedve együtt távoznak el . . .

(Tessék mindezt elképzelni odahaza: Hogy X. ó méltósága vagy Y. ó kegyelmessége kimenne éjnek idején valahova messze Soroksárra. Hogy ott szociálista munkásoknak s hosszuhaju, szándálos anarchistáknak előadást tartana. S hogy mikor ennyi leereszkedésért jutalmul „konfuzusnak” mondanák el előadását, ő dicsérné ellentmondója szellemét s karonfogva menne haza vele

Igaz, hogy ama munkáslegény sem igen termelt még odahaza!

Mindehhez a legkülönbözőbb ideológiák harczának nemesítő levegőjére van szükség . . .)

Vagy az egymás megbecsülésének milyen szép példája ez az eset:

Ugyanezen a népegyetemen Le Dantec válaszolt Abbé Naudet-nek, a francia Prohászknak, *Dogma és Tudomány* című előadására, melyben az a vallást és a tudományt összekartá egyeztetni. Le Dantec kimutatja ennek lehetetlenségét s a tudomány alapkövetelményét ebben a szép axiómában foglalja össze: *Tout se passe comme si Dieu n'existait pas.* S bár a több száz főnyi hallgatóság teljesen a Sorbonne professzorának álláspontján van, az abbé választát is illő csendben hallgatják meg, a ki azzal végzi finom és érdekes fejtegetéseit, hogy bár a Le Dantec tanai szörnyen káros és istentelen vélemények, mégis minthogy azokat az emberiség java érdekében, a legtisztább intencióktól vezetett kutatásai közben

szerezte, nincs semmi kétsége az iránt, hogy vele a mennyországban együtt fog örüdeni az örök világosságnak. . . .

Igy beszélnek egymással kulturországokban a legszélsőbb extrémek emberei! . . .

És ez a levegő: a tudomány, a művészet, a politikai raczionalizmus levegője hovatovább átítatja a francia társadalom minden rétegét s alkatelemét. Az ember alig tehet ugyszólván egy lépést, hogy ne ámuljon el a szellemi élet intenzitásán s fejlettségén. Egy barna és sápadt fiatal model, valahonnan a Pyreneusok közeléből, a ki már öt éve maga tartja el árván maradt kis öcscséjét — különben épen nem valami »morális« vagy intellektuális csodagyermek — látva, hogy az *Intransigeant*-t olvasom, így térítgetett:

— *Tiens! Il ne faut pas lire L'Intransigeant. Car Rochefort c'est un vieux fou et on n'écoute pas les opinions d'un fou. Il faut lire L'Humanité ou La Petite République ou écrivent Jaurès et les autres . . .*

És nálunk?

Egyetlen ideológia nehezedett az országra a forradalom nagy liberális nemzedékének elköltözése vagy elöregedése óta napjainkig. A hatalmon lévő földbirtok és bankkörök ideológiája. Minden más alapokon álló művészeti, tudományos vagy irodalmi erő kifejtés ugyszólván lehetetlenné volt téve. Se lap, se szemle, se revue, se színház. De annál több gyűlölködés minden olyan megnyilatkozással szemben, mely nem állott be az uralkodók érdekeinek szolgálatába, melyeket »nemzeti érdekeknek« neveztek el. Még ma is csak lassan változik ez a kép. Legfeljebb a »hazafias« agyonbunkózásokat, a hazafias agyonhallgatásokat váltották fel.*

* Baráth Ferencz már 1871-ben egészen tisztán látta a helyzetet, midőn ezt írta:

„A patriotismust mindenné tettük, pedig ez a miveltség egy bizonyos fokán túl megszűnik erény lenni s igen-igen rendkívüli viszonyok azok, melyekben minden erény azon egyben összpontosul, s jó ha ezek a viszonyok mentől ritkábbak és rövidebbek, mert *tartósságukban szétrombolják a művelődést*. A patriotismus magában vajmi kevés akár arra nézve, hogy egy nemzetet nagygyá tegyen, akár arra, hogy az egyént boldoggá tegye, vagy feladatának betöltését benne megtalálja. Annyira nem minden erény foglalja, hogy tulajdonképp ott fog kezdődni a normális lét, a hol megszűnik erény lenni s lesz mint magától érthető természetes dolog tulajdona mindenkinek, mint a beszélési képesség vagy a gondolkodás. *S a patriotismus mellett még lehet az egyén vagy a nemzet igen barbár,*

De minden elismerés, előny, bátorítás és feldicsőítés azokat kíséri, kik a hatalmasok kulturáját csinálják: tehát a multat dicsérő poézist, egy kicsinyes és bornírt linguistikát — melynek semmi köze sincs ahhoz a nyelvtudományhoz, a kollektív lélektan ama fontos darabjához, mely ma a nyugateurópai elméket foglalkoztatja — a jelent igazoló diplomatikus, genealógiai, csataleíró történelmet . . .

S minthogy a matematika és a természettudomány nem állhat be ebbe a »hazafias« chorusba (bárhogy szeretné is egy-egy képviselője) *innen, főleg innen* magyarázható meg ezen tudományoknak e dolgozat elején említett viszonylagos emelkedettsége. De ne feledjük: az a bátor, világnézetet formáló, harczos természettudományi synthesis, mely a nyugat legnagyobb természettudósait általános állásfoglalásra készíti az eszmék harczában — még eddig nem szólalt meg a mi földünkön.

* * *

— Igen ám: de a morál?!

Mert ez az ellenvetés mindig felszokott hangzani *ultimum refugium*-ként valahányszor egyéb tereken nem lehet tagadni szomorú elmaradottságunkat. Franciaország egy erkölcstelen Sodoma, míg mi az »ősi, tiszta, szigorú erkölcsöket« megtudtuk őrizni.

Sokszor mondanak ilyesmit ellenfeleink, mikor anyagi s szellemi állapotainkat hányjuk szemükre.

Jó, hát beszéljünk kissé a morálról is.

Nincs ország, a keletieket leszámítva, melyben a nők borzalmasabban s állatiasabban prostituálnák magukat, mint nálunk; nincs ország, melyben a nőkereskedelem olyan árnyokat öltene, hol a »kosarasasszonyok« üzlete olyan virágzó volna, mint nálunk; nincs ország, hol lapokat olyan nyíltan lehetne . . . — mondjuk finoman! — álláspontjaik megváltoztatására rábírní, mint nálunk; nincs ország, hol oly kevéssé számíthatna védelemre az, a kit (ne is beszéljünk a hatalómról!) egyik vagy másik befolyásosabb »közkereseti társaság« üldözöbe vesz . . .

igen nyomorult és csupa patriotismusból meg lehet ölni a nemzetet. (I. m. 58., 59. l.)

Ime ilyen és hasonló gondolatok üzték ki Baráth Ferenczet gellért-hegyi remeteségébe!

De azért mi rendkívül erkölcsös ország vagyunk! s megvetéssel gondolunk az istentelen francziákra.

Hogy nincs ország Európában, melyben a társadalmi érzelmek oly tömege és intenzitása állana az elnyomottak védelmére; hogy szinte naponta egész sereg ember akad, kik a leg-hatalmasabbakkal szemben is készek a nyilvánosság elé kiállani a jó ügy szolgálatában; hogy az orosz nép hősi harcza jogaiért és szabadságáért sehol a világon nem keltett olyan lázas együttérzést, mint itt; hogy a Dreyfuss-pörben egy egész csomó ember koczkára tette nyugalmát és sorsát s hogy ez az ügy — minden klerikális és naczionalista izgatás ellenére — a francia lelkiismeret valóságos krízisévé s új pártalakulások szülőokává vált; hogy a *Ligue des droits de l'homme* hatalmas szövetsége behálózza az egész országot s minden perczen kész a legutolsó napszámos ügyéért országos propagandát indítani; hogy az egész politika, művészet s társadalomtudomány át és át van itatva a legtisztább emberszeretettől; hogy az *emberi szolidaritás eszméje* már ma a francia nemzet többségének valósággal véérébe átment ideálja . . . mindez nem tesz semmit, mert az erkölcsöt nálunk avval a bizonyos mizerábilis, kispolgári szoknyamorállal azonosítják.

Lehet, nem tudom, hogy itt az élet valamivel erotikusabb; talán bizonyos pervers játékokak elterjedtebbek mint odahaza — különben senki róluk nem csinált sem statisztikát, sem enquete-et eddig — kétségtelen, hogy a szerelmi élet nyitabb és szabadabb s hogy nem ritkán lát az ember fiatal párokat *coram populo* összecsókolózni; az is bizonyos, hogy azok a kis lányok a jó öreg *Boul Mich-en* ugyancsak rugdalóznak és kurjongatnak s hogy a szerelmet és a nemek viszonyát érintő kérdésekben Comtesse de Noailles több finomsággal fejezi ki véleményeit, mint ők . . .

Viszont mily magas, mily tiszta, mily emberi ez a hang ahhoz képest, melyet odahaza fiatal vagy öreg uraink szerelmi kalandocskáikban alkalmaznak! És ne feledjük azt se, hogy roppant különbségek vannak abban a fogalomkörben, melyet prostituczióknak nevezünk; hogy míg odahaza ama szerencsétlen lányok tulnyomó többsége a legborzalmasabb csókgép napi 16 óra működéssel, kiket egyként zsákmányolnak ki a kliensek és a háziurak az ő rettenetes, kizárólag állati életükben, melyet a gyöngédség, az emberies örömök egyetlen egy sugára sem enyhít, a legképtelenebb, a legbrutálisabb s a *legégszégtelenebb*

rendőri rendszer mellett: addig itt ezek a lányok, igen sok esetben, nem vesztik el emberi mivoltukat, lelki és testi frissességüket; elegáns, művelt, színházba és koncertekbe járó, regény- és ujságolvasó kisasszonyok ők, kik elvárják, hogy nekik köteles tisztességtudással udvaroljon az a férfi, kivel estéjüköt eltöltik és a kik — minthogy sok örömet nyujt nekik az élet — sokkal nagyobb gonddal védik egészségüket, mint a rendőri felügyelet tehetné . . .

Tessék meghinni — bármint sivitson is ez állítás felett az álszenteskedés! — az átlagos nemi erkölcsi állapotnak, a szellemi színvonalnak s a gazdasági helyzetnek egy igen megbízható thermometerje van azokban az árakban, a melyek mellett a nő magát prostituálni kénytelen. Ward is mond egy helyen valami ehhez hasonló s a szociálpolitikusok kétségtelenül értékes eredményekhez jutnának el a szerelmi kereslet és kínálat ártényezőinek komoly tanulmányozásából . . .

De még ha igaz volna is az, hogy egy nagy, intenzív, humánus, kultursóvár civilizáció a nemi erkölcsök lazulásával jár együtt — egy tétel, melyet eddig senki be nem bizonyított, sőt a mely ellen igen komoly érveket lehet felhozni; — sőt ha még igaz volna az is, hogy ez az erotikusabb morál az emberi életkor csökkenésével, az erők bizonyos meglazulásával járna együtt — egy tétel, melyet még kevésbé bizonyítottak be: — mondom, még akkor is, nagyon kétséges volna, hogy ezt a veszteséget nem ellensúlyozza a jólétnek, az emberszeretetnek, a kulturának ama magasabb, intenzivebb és extenzivebb foka, melyet a harczos társadalmak szigorubb nemi moráljával, de primitív és tökéletlen kulturájával és nagy emberkizsákmányolásával szemben a nagy nyugateurópai társadalmak elérték . . .

Azok, a kik a háboruk megszűnésének tudományos lehetőségét állítják, nem is fognak habozni a leghatározottabb igennel válaszolni erre a kérdésre.

De azt lehetne mondani mindezzel szemben — hogy (nem beszélve a nemi morálról) vajon az átlagos általános erkölcsi állapot tisztultabb-e s ama tünetek, melyeket bizonyítékul felhoztam, nem-e csak egy kis élite életéből vannak kiragadva?

Hát mindazok után, a miket eddig láttunk és tapasztaltunk, remélem az olvasó egyet fog érteni velem, hogy egy igen magasrendű erkölcsi élite ép úgy csak egy kiváló erkölcsi átlag-állapot alapján és humusán jöhet létre, mint a ragyogó

szellemi és művészeti erő kifejtés csak egy jó szellemi és művészeti átlag-nívó földjén.

De vannak erre közvetlenebb bizonyítékaim is. Előttöm fekszik az a két kis legelterjedtebb tankönyv,* melyekkel a francia *elemi* tanulókat — *a mi katechizmusaink helyett* — morálra tanítják, mivel a nyilvános iskolákból a régi vallás-tanítás teljesen száműzve van.

Nos, ezeket a könyvecskéket nem lehet öröm, vigasz és megindulás nélkül olvasni mindazoknak, kik az emberi haladás ügyét a szívéükön viselik. Ime diadalmas, feltartóztatlan előhaladása a tudományos eszméknek: a sokat üldözött, bolondoknak, istenteleneknek, alkalmazhatatlánoknak kikiáltott tanításoknak, melyeket évszázadokon dolgozott ki a bátor emberi értelem. A Giordano Bruno és utódainak szelleme végre bevonul a nagy néptömegek lelkébe: a romlatlan, formálható gyermeki szívekbe a francia közoktatás pazarul hinti el a tudományos ráczionalizmus, az emberi szolidaritás magvait!

A borzalmas ó-testamentumi parancsok és a kereszténység misztikus tanai helyett a francia gyermek tiszta, egyszerű, de olykor költői lendületű formában ismeri meg az emberi tevékenység főszabályait, melyeket azután a legnagyobb és legnemesebb írók műveiből vett idézetekben bővebben megmagyarázva talál, sok szép és érdekes kép kíséretében. Persze a házasságtörés problémáival és az ó-testamentumi Jehova szörnyű átkozódásaival nem foglalkoztatják a kis embereket, a kik e helyett ilyesmiket tanulnak pl.:

HUSZONHETEDIK LECZKE.

A jövő.

A francia polgárok nem mind egyenlően gazdagok és boldogok. Gyakran látunk embereket, a kik nem dolgoznak és gazdagok és más embereket, a kik dolgoznak és szegények.

Ez nem fog mindig így lenni.

Egy napon, hála érte a köztársaságnak, mindenki *munkája szerint* fog fizetést kapni: a munkások mind boldogok lesznek.

(Erre aztán egy szép kis történet következik, mely a fenti tételek helyességét a tanuló előtt megvilágítja).

* Albert Bayet: *Morale et Instruction Civique. Cours Élémentaire.* 25e mille.

Albert Bayet: *Morale.* A. Aulard: *Instruction Civique. Cours Moyen.* 63e mille.

Vagy pl. lássunk egy leczkét a haladók tankönyvéből, a mi teljesen megvilágítja majd az olvasó előtt azt a levegőt, melyet Franciaország leendő polgárai az iskolában beszívnak:

HUSZONHETEDIK LECZKE.*

Szeretni és tisztelni kell a nagy embereket.

Mindenkinek közülünk joga van, hogy legyen vallása vagy hogy ne legyen.

Mindenkinek közülünk joga van imádni az Istent vagy azt hinni, hogy Isten nem létezik.

De mindannyiunknak** tisztelni és szeretni kell a nagy embereket, vagyis azokat, kik lángelméjükkel, munkájukkal és erényeikkel az emberiséget boldogabbá tették.

Az emberiség, még ma is távol van attól, hogy tökéletesen boldog legyen; még hosszú munkára lesz szükség, hogy az egész világon a béke és az igazság uralkodjanak; de az nem gátolhat bennünket annak az elismerésében, hogy évszázadról-évszázadra, a legrégebbi időktől kezdve, az emberek boldogsága mindig *növekedett*: legtávolabbi őseink, a kik *barlangokban* éltek, ruha nélkül, mely befedte volna testüket, jó fegyverek nélkül, melyekkel védhették volna magukat, hasonlók voltak az állatokhoz; és a *legboldogabb közöttük* sokkal nyomorultabb volt, mint a *legszerencsétlenebb a mai emberek között*.

Ma, tényleg, az emberek tudnak házakat, hajókat csinálni; ki tudja vonni a szenet a bányákból; tudják a földet művelni; tudnak furni, kovácsolni; vannak *gőzgépek és villanygépek*, melyek lehetővé teszik, hogy nagy mennyiségben gyárthassák az életre szükséges tárgyakat; vannak *iskoláik*, hol a gyermekek kiművelik magukat; vannak *muzeumaik és színházaik*, a hová csodálni járnak a művészet és az irodalom remekműveit; **összehasonlíthatatlanul boldogabbak**, mint a hajdani emberek.

De, hogy ennyire boldogak, ez onnan van, hogy voltak **nagy emberek**, nagy tudósok és nagy feltalálók, kik felfedezték az építést, a fonást, a kovácsolást, a gépcsinálás módjait.

A nagy emberek nélkül az emberiség szerencsétlen maradt volna.

Ezért kell hálával viseltetnünk a nagy emberek iránt.

Sok ember azt hiszi, hogy ahhoz, hogy valaki nagy ember legyen elég, mint mondani szokták, *nagy zajt csapni maga körül*, pl. nagy hadvezérnek vagy nagy hőstónak lenni.

Sok ember pl. azt hiszi, hogy I. Napoleon nagy ember.

* Az utolsó, miként az elemi kurzusban.

** A különböző ritkított szavak az eredeti szöveg szedésének felelnek meg, melyeket változatlanul meghagytam, minthogy igen jellemzők a pedagógus szándékára.

Ez súlyos tévedés.

Azok, a kiknek nagy lángelméjük vagy nagy tehetségük van, de a kik nem használják fel lángelméjüket vagy tehetségüket arra, hogy embertársaikat boldogabbakká tegyék, az ilyenek nem nagy emberek.

Napoleon egyike volt a legügyesebb hadvezéreknek, a kiket valaha látott a világ. De ügyességét arra használta fel, hogy Európát pusztítsa és Franciaországot tönkretégye: **Napoleon nem nagy ember.**

Nagy emberek, kiket az egész világnak ismernie és tisztelnie kell, azok a katonák, kik a *megtámadott haza védelméért küzdenek*, mint **Faidherbe** és **Chanzy** vagy a kik azért harcolnak, hogy az *igazság* és a *szabadság* uralkodjék a földön, mint **Lazare Hoche**, a köztársasági tábornok.

Nagy emberek a gőzgép, a telegráf, a telefon feltalálói; a *tudósok*, mint **Louis Pasteur**, kik eszközöket fedeztek fel borzalmas betegségek meggyógyítására.

Nagy emberek azok az *írók*, kik az embereket egymás szeretetére tanítják s megmutatják nekik a boldogság utját, mint **Voltaire**, **Condorcet**, **Auguste Comte**.

Nagy emberek végül azok a művészek, kik műveikkel a művelt embereknek gyönyörűséget okoznak: a *festők*, mint **Michelangelo**, **Rembrandt**, **Rubens**, **Delacroix**; a *költők*, mint **Mollère**, **Victor Hugo**, **Vigny**, **Leconte de Lisle**; a *zeneszerzők*, mint **Bach**, **Beethoven**, **Wagner** vagy **Berlitz**.

Ismernünk kell mindezen emberek neveit és *tisztelnünk*.

Ezek az *igazi* nagy emberek; tehetségeiket arra használták fel, hogy minket boldogabbakká tegyenek.

Ők a világ *jótevői*.

És ugyanez a szellem hajtja át a könyvecskék minden lapját: a tiszta észszerűség és az okos emberszeretet szelleme a *szolidaritás* alapján.

Az ótestamentum brutális levegője és az evangélium fenséges, de alkalmazhatatlan morálja egyaránt távol van tőlük.

Szebbé, jobbbá, igazságosabbá tenni az életet mindnyájunk érdekében — ime a francia moráloktatás alapeszméje. Világos, tiszta minden utópiától ment emberi eszme. A gyermek előtt nem palástolnak el semmit s a világ nyomoruságait nem szentesítik egy változtathatatlan hirdetett isteni világrend eszméjével. A mult glorifikálása helyett feltárják a fejlődő ember előtt a jövő határtalan lehetőségeit . . .

* * *

Es ki kételkednék benne, hogy ezzel az emberanyaggal, mely ilyen eszmékkel lesz telítve egészen más kulturát lehet

produkálni, mint amazzal, melyre halálosan nehezedik rá egy boszuálló avagy akár szeretetteljes istenség megmásíthatatlan akarata?

* * *

És kulturális elmaradottságunknak mindezek az okai egy sajtóságos és káros lelkiállapotra vezetnek ép a legkiválóbb embereinkben. Hányszor nem panaszkodunk azon, hogy igen sok jeles emberünk élete nem érte el azt a teljességet és befejezettséget, mely szerencsésebb nyugateurópai kollégáik életét jellemzi, hogy a mi vezéreink sűrűn elkalandoznak olyan terekre, melyek nem az ő küldetésük — többnyire a politika küzdőterére.

Miért? Mert a legkiválóbb magyar emberanyag szívében egy nyugtalanító fájdalom lakik, melyet francia ismerőseimnek ezzel a szóval igyekeztem megmagyarázni: *la douleur de l'indifférentié*. A nagyobbzsabásu emberek ugyanis magukban igen különböző lehetőségeket, hajlandóságokat s képességeket éreznek, melyek között a nyugaton választani szoktak, hogy azután, kizárólag egy hivatásnak szenteljék életüket. S ez a differenciálódás őket nyugalommal és megelégedéssel tölti el. Mert összes erejüket egy irányban koncentrálnak a legértékesebbet produkálják egyrészt, másrészt pedig örömmel látják, hogy mások más irányban ugyanezt teszik. Egy kiváló francia ember pl. nyugodtan specializálódhatik, mert minden téren s a kulturális élet minden dülő útján is a legkitünőbb erőkielbontásokat látja. Így valaki zavartalanul lehet történetíró, mert úgy találja, hogy Jaurès, vagy Ribot, vagy de Mun, vagy Hervé (kiki a maga világnézete szerint ítélve meg a dolgokat) a lehető legjobb politikát, France, Mirbeau vagy Bourget a lehető legjobb irodalmat, Durkheim vagy Tarde a lehető legjobb szociológiát, Rodin vagy Bartholomé a lehető legjobb szobrászatot, Besnard vagy Lucien Simon a lehető legjobb festészetet csinálja . . . Minek ártaná be ő magát oly tévékenységekbe, melyeknek ilyen elsősorú képviselőik vannak?

Nálunk ez nincs így. A fejlettebb ember csakhamar azt látja, hogy a kultúra egy egész csomó földje parlagon áll. És, hogy a már művelés alatt állókat is rosszul, vagy nem jól, vagy nem teljesen kielégítően művelik. Egy nagy sereg politikai, tudományos és esztétikai vágyódás kielégítetlenül marad ép a legkiválóbbakban, fájdalmas feszültségeket s kínos nyugtalan-

ságokat idézve elő, melyek nem egy géniuszt eltérítenek az ő hivatásos utjából, hogy erejét szétforgácsolva egy téren se hozzon létre teljes értékű európai eredményt . . . Mindenütt a differenciálatlan fájdalma, nyugtalansága, elégedetlensége . . .

De nemcsak ez. A magyar kultúra még nem nyújtja munkásainak a kellő társadalmi megbecsültséget, mely őket a társadalmi élet legelső sorába helyezi a nyugaton. Minthogy Hunniában a kegyelmes ur nagyobb ur, mint a méltóságos s ez meg mint a nagyságos . . . Természetes, hogy egy Pulszky, egy Eötvös vagy más ilyen nagyszabásu ember nem elégedhetik meg holmi másodrangu szereppel, melyben akármelyik kis miniszter leereszkedéseit kell fogadnia . . .

Az a kulturális közvélemény, mely pl. Franciaországban egy Anatole Francet, vagy Berthelot, egy Besnard-t összehasonlíthatatlan magaslatra helyez bármely miniszterrel szemben: nálunk még teljesen hiányzik.

A tudomány és művészet alázatos rabnó még nálunk, mely hatalmas urát, a politikát hódolattal kíséri . . .

* * *

Azt hiszem, hogy ez a néhány madártávlatos összehasonlítás, mely csak egy pár legeslegszebembeszköbbs jelenségre irányult, is elegendő ahhoz, hogy komoly érveket adjon azon tétel helyessége mellett, melyből kiindultam.

Pedig alig mondtam el egy kis részét annak, a mit e szomorú témáról följegyezni lehetne. Például alig beszéltem a kisebb, rejtettebb okokról, melyek pedig olykor gyászosabb hatásuak, mint a legkirivóbbak. Így kevés ember tudja, hogy a francia étkezési időrendben, mely nem a főtevékenységek kellő közepén tömi tele a gyomrot, micsoda rendkívüli kulturális megtakarítás rejlik. Még kevesebb ember tudja, hogy a *kapupénz* oly jelentéktelenné látszó intézménye hány szegény embernek teszi lehetetlenné az önképzést, a művelődést, melyre csak a késő esti órákban volna ideje, hogy az a 10—20 fillér valószínű bilincs, mely őt szomorú szociális helyzete sziklájához lánczolja . . .

* * *

De nem akarok visszaélni türelmükkel. Azt a nagy problémát, melyet e lapokon megközelítettem, nem lehet úgy se egy szemlebeli értekezés kereteiben és eszközeivel *tudományosan bizonyítani*.

Ez különben nem is volt célom. Mindaz, a mit elérni szerettem volna, csak annyi volt, hogy a jóindulatu és tisztánlátó emberek számára megjelöljem azt a vonalat, melyből keserves kulturproblémáinkat — nézetem szerint — szemlélni kell; hogy végleg el kell dobnunk a mit sem érő faji magyarázatokat, a ködös történelmi szólamokat és egész figyelemmel a társadalmi organizmus strukturáit kell tanulmányozni.

És ha ezt tesszük, lehetetlen, hogy a jelenbeli megállapítások fájdalmát ne enyhítse egy szebb jövő reménye. Semmi megfoghatatlan, vagy végzetszerű, vagy miszteriózus problémával nem állunk szemben: csakis bizonyos szervek mennyiségi és minőségi eltéréseivel, problémákkal, melyeket megoldhat a bátor emberi elme, mely hazafias kurjongatások helyett a társadalmi realitás-fejlődéstörvényeit tanulmányozza. És ezek olykor gyorsaságukkal megdöbbennek a kutatót.

Igy Sombart kimutatta, hogy a kapitalizmus nem egész félszázad alatt feloldotta az egész feudális középkori társadalmi strukturát . . . És minden okunk van feltételezni, hogy a fejlődés tempója egyre gyorsabb lesz . . .

Miért volna tehát utópia pl. az a ragyogó gazdasági kép, melyet a jövő Magyarországról Ráczy Gyula annyi tudással és annyi lélekkel festett meg e lapokon?

Ezt csak a kishitűek vagy a jelen konzerválásában anyagilag érdekelték fogják mondani.

És annak a ragyogó képnek egész háttérét az iparos tevékenység képezte. Ez az a tevékenység, mely nemcsak új gazdasági strukturákat, de új szellemi s erkölcsi erőket is ad.

Mert az ipar annyit tesz, mint műveltség, tudomány, művészet . . . egyre nagyobb néptömegek szellemi és erkölcsi függetlensége.